

Jeziki v Gorici

Ascolijeva hiša, Gorica

Societât
Filologjiche
Furlane

Societât
Filologica
Friulana

Uredili

Ivan Portelli
Maria Chiara Visintin
Gabriele Zanello

Prevod iz italijanščine pripravila Služba za varstvo jezikovnih skupnosti Občine Gorica
Jezikovni pregled Tanja Sternad in Karin Marc

Grafično oblikovanje

Art&Grafica, Santa Maria la Longa

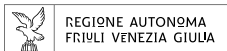
Tisk

Lithostampa, Pasian di Prato

Slikovno gradivo

Fotografski arhiv društva Società Filologica Friulana
Sklad Mischou fundacije Cassa di Risparmio di Gorizia
Javna knjižnica Centralnega bogoslovnega semenišča v Gorici
Državna posoška knjižnica

S podpora

IO SONO
FRIULI
VENEZIA
GIULIA

V okviru

Slavni Goričan Graziadio Isaia Ascoli, oče zgodovinskega in primerjalnega jezikoslovja v Italiji, je razlike med jeziki označil kot »posebno kombinacijo« splošno univerzalnih značilnosti. Kot je znano, je po njegovi zaslugi nastal tudi temeljni opis furlanščine in ostalih alpskih različic, ki so mojstrsko opisane v razpravi *Saggi ladini* iz leta 1873. Poleg tega je v številnih prispevkih opisal zgodovino jezikov ob severnem Jadranu, npr. v raznih esejih na temo tergestinščine (tergestino) in mugližanščine (muglisano), starega tržaškega in miljskega ladinskega narečja, ter gradežanščine (gradese). Ob otvoritvi Ascolijeve hiše (danes v njej domuje društvo Società Filologica Friulana), ki jo je spremljala postavitvev razstave na teme, s katerimi se je veliki jezikoslovec ukvarjal v svojem dolgem in plodnem raziskovalnem življenju, ni mogla biti izbrana primernejša tema od jezikov Gorice. Po eni strani gre za projekt, namenjen valorizaciji konkretnega kraja, v katerem se nahajamo, po drugi strani pa se želi s to iniciativo opozoriti na čisto poseben jezikovni, zgodovinski in kulturni milje našega mesta, ki si je iz bogastva izročil znalo izdelati edinstveno razpoznavno znamko.

Tudi Gorica je po svoje »posebna kombinacija« jezikov, ki so se tu skozi stoletja srečevali in sobivali v zlati dobi sloge in prijateljstva, črpala pa je iz vrednot miroljubnega sožitja, vzajemnega spoštovanja in povsem upravičenega lokalnega ponosa.

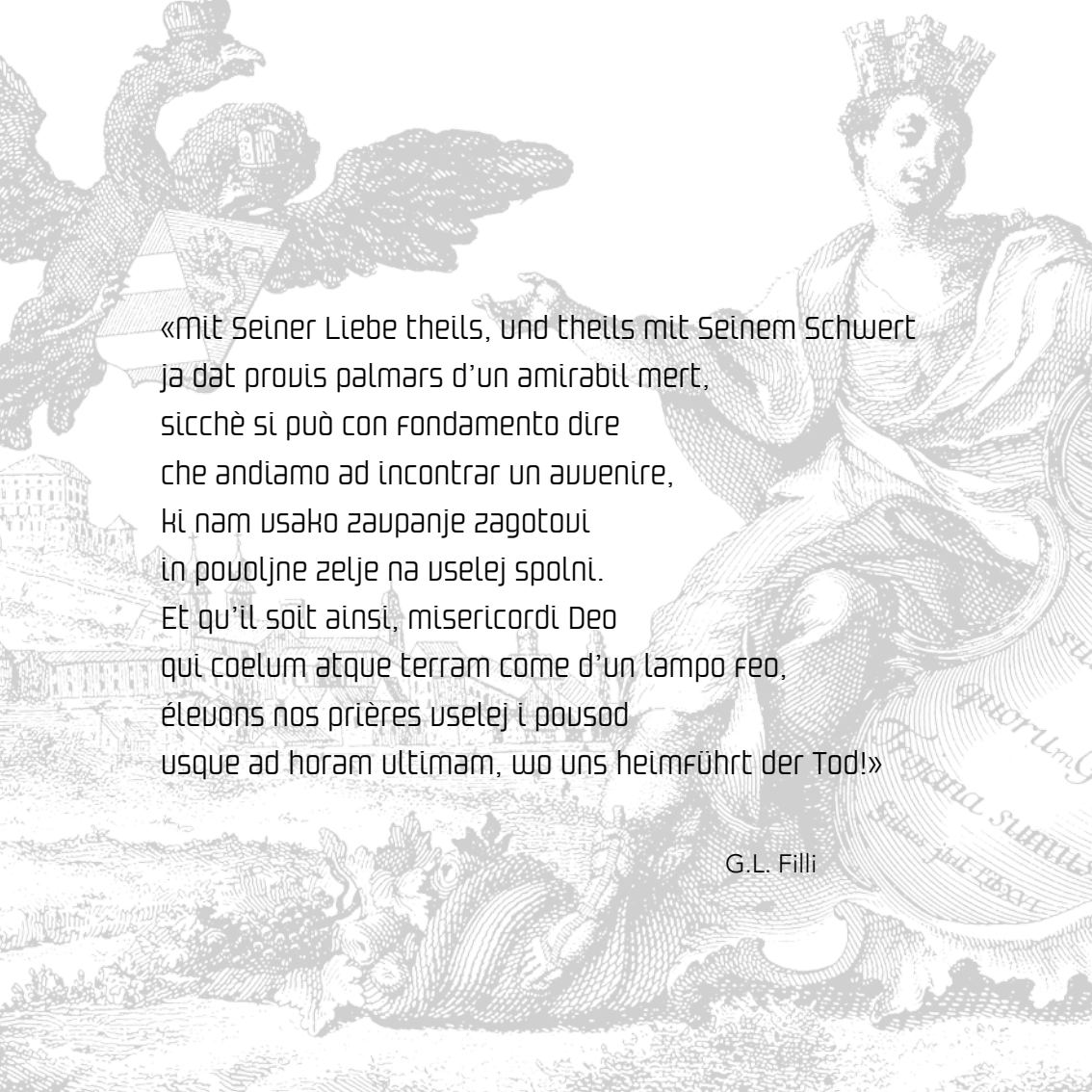
Zahvaljujem se vsem članom društva, še posebej pa sodelavcem, zaslužnim za postavitvev razstave, in sicer Marii Chiari Visintin, Ivanu Portelliju in Gabrieleju Zanellu za temeljito raziskavo po zgodovinskih in ikonografskih virih ter pripravo besedil za panoje, ter Massimu Bortolottiju za čudovito postavitvev gradiva.

Upajmo, da bo to prvi od vrste dogodkov, s katerimi bo Ascolijeva hiša vse bolj prepoznavno zbirališče Goričanov, središče delovanja furlanskega filološkega društva za mesto in njegovo okolico, ter popotnica za vse, ki po sledeh zaslužnih ustanoviteljev društva v Gorici leta 1919 danes vedro in z zaupanjem zrejo v prihodnost naše Furlanije.

Federico Vicario

predsednik društva Società Filologica Friulana

«Mit Seiner Liebe theils, und theils mit Seinem Schwert
ja dat provis palmars d'un amirabil mert,
sicchè si può con fondamento dire
che andiamo ad incontrar un avvenire,
hi nam usako zaupanje zagotovi
in poveljne zelje na uselej spolni.
Et qu'il soit ainsi, misericordi Deo
qui coelum atque terram come d'un lampo feo,
élevons nos prières uselej i pousod
usque ad horam ultimam, wo uns heimführt der Tod!»

G.L. Filli

“Villa quae lingua sclavorum vocatur Gorizia”

Jezik je v ospredju že pri prvem zapisu imena Gorica (na diplomah cesarja Otona III. iz leta 1001). Toponim, ki je jasnega slovanškega izvora, označuje naselbino na skrajnih gričih, do katerih priteče Soča, preden se izlije do nižin. Že od nekdaj so bili ti kraji stičišče različnih ljudstev in kultur.

Na griču, kjer je včasih najbrž stala obmejna vojaška postojanka Ogleja, se je razvil

je bilo jezikovno zelo raznoliko. Goriški grofje, ki so bili pogosto v sporih z oglejskimi patriarhi oziroma z devinskimi grofi, so se uspeli sorodstveno povezati tako s Habsburžani, ki so v cesarstvu postajali čedalje vplivnejši, kot tudi z družino Gonzaga iz Mantove.

Glavno mesto te fevdalne države je bil dolgo grad Lienz na vzhodnem Tirolskem, vendar je bila politična vez z oglejskim patriarhatom

Razglednica fotografskega arhiva društva Società Filologica Friulana

Nagrobnik poslednjega goriškega grofa Leonarda v goriški stolnici

najstarejši del mesta; v srednjem veku je bil zgrajen grad, ki ga je v fevd dobila dinastija nemškega izvora, tesno povezana z oglejskimi patriarhi: zanje so bili goriški grofje cerkveni odvetniki - *advocati ecclesiae*; po drugi strani pa je bila rodbina prav tako povezana tudi s cesarstvom. Dinastija je nadzirala veliko alpsko fevdalno državo, katere posesti so segale od Pustriške doline na Tirolskem do Koroške in Gorice. To območje

tako tesna, da je leta 1420, ko je ugasnila patriarhova posvetna oblast, goriški grof zaprisegel zvestobo Beneški republiki, pozneje pa se je ponovno podredil cesarski oblasti.

Habsburška Gorica

Po smrti zadnjega goriškega grofa Leonarda leta 1500 so naziv in posesti goriških grofov pripadli Habsburžanom, ki so grofijo uvrstili med svoje dedne posesti.

Razglednica (Sklad Mischou fundacije Cassa di Risparmio di Gorizia)

Grofija se je z mestom Gorica nahajala na obmejnem območju, za katero so se potegovali tako Habsburžani kot Serenissima. Beneška republika je na začetku 16. stoletja tu zgradila utrdbo v Gradišču, in čeprav le za eno leto, zasedla goriški grad. Ta trenja so dosegla višek v 17. stoletju s krvavimi gradiščanskimi vojnami, ki so v mnogočem napovedovale veliko hujšo tridesetletno vojno.

Prav tako težko je bilo jasno določiti mejo med habsburškimi in beneškimi posestmi. Na celotnem ravninskem delu se je prevlada enih nad drugimi stalno izmenjevala. Cesar Ferdinand III. je nato nekaj ozemelj odvzel Goriški, ter tako ustanovil Gradiščansko gro-

fijo (1647) in Eggenbergove povzdignil med avstro-ogrsko plemstvo.

Obe grofiji so nato združili v eno samo upravn

7

no enoto (1754). Plemstvo je imelo v Gorici pomembno vlogo: družine italijanskega in nemškega porekla so se v mesto naseljevale že od srednjega veka ter odigravale povezovalno vlogo med srednjeevropsko in italijansko kulturo.

Številnim članom teh družin so Habsburžani zaupali pomembne diplomatske naloge in vladne funkcije tudi zato, ker so obvladali jezike različnih jezikovnih družin. Da bi omenjenemu plemstvu zagotovili ustrezno katoliško šolanje, so najprej ustanovili ugledni jezuitski kolegij.

V 19. stoletju je Gorica po raznih upravnih preureditvah postala glavno mesto pokrajine, ki je pripadla Avstrijskemu primorju; pod njeno upravo so poleg omenjenih goriških ozemelj spadali še nekdanji beneški območji Gradeža in Tržiča ter celotno furlansko nižavje in Devin. Mesto ni slovelo le po dobrih izobraževalnih ustanovah, pač pa so ga številni predstavniki plemstva in višji predstavniki avstrijske uprave izbirali celo za svoje letovišče.

Dvajseto stoletje

8

Že v 19. stoletju je porast nacionalnih napestosti, zaradi katerih so se krepile zahteve po uveljavitvi in priznavanju specifične posameznih skupnosti, ponekod, zlasti v nekaterih krogih italijanske skupnosti, privedel do rojstva iredentističnih idej.

Območje Goriške je močno zaznamovala prva svetovna vojna. Leta 1914 so bili številni vpoklicani v avstrijsko vojsko na daljno vzhodno fronto. Leta 1915 je skozi te kraje udarila fronta, ki je zdobila enotnost pokrajine ter s seboj prinesla smrt in razdejanje. Velik del prebivalstva je izkusil tragedijo izseljenišтва. Cele vasi in samo središče mesta so bili hudo bombardirani. Italijanska zasedba Gorice (avgusta 1916) je morda glavna vojaška zmaga, ki jo je italijanska vojska iztržila pred bitko na Piavi. Po vojni, ko je Goriška prešla pod Kraljevino Italijo, je tukajšnja družba utrpela hude posledice. Prehod iz nadnacionalne v nacionalno državo je globoko zaznamoval kulturno in politično življenje prebivalstva.

Nad Slovenci, ki so bili nenadoma v manjšini, se je izvajalo načrtno raznarodovanje.

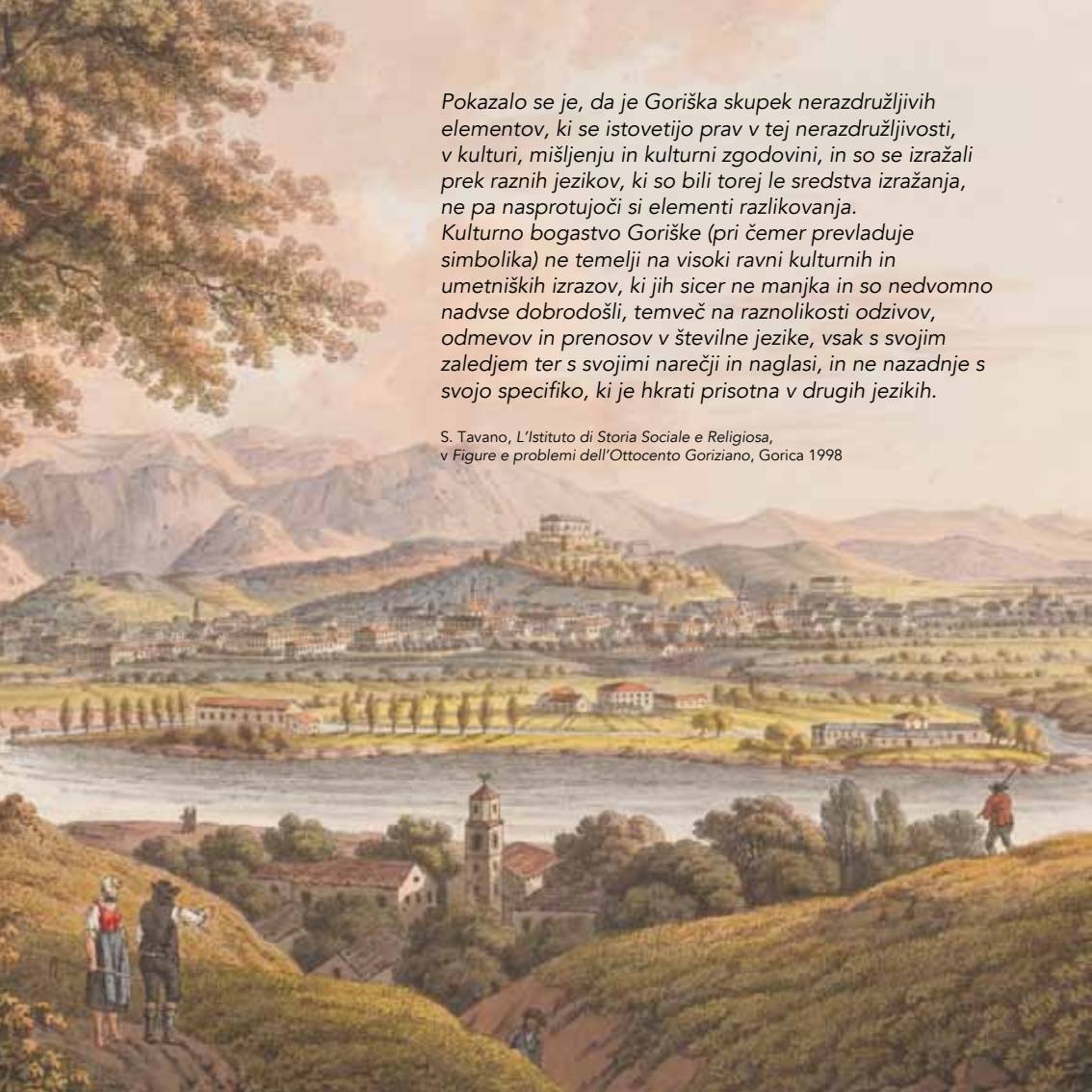
Z nastopom fašizma je bilo avtohtonim jezikom, z izjemo italijanščine, odvzeto javno dostojanstvo. Pouk v slovenščini in nemščini ni bil več mogoč, furlanščino pa so obravnavali kot eno od italijanskih narečij.

Posledice druge svetovne vojne so mestu zadale nov udarec. Meja iz leta 1947 je središče dokončno odrezala od nekaterih primestnih delov, medtem ko je večina ozemlja,

Razglednica (Sklad Mischou fundacije Cassa di Risparmio di Gorizia)

na katerem so živeli slovenski prebivalci, pripadla novi socialistični Jugoslaviji. Tako se je končala stoletna enovitost, ki se je iz svoje večjezičnosti in večkulturnosti izrodila v kompleksno in pestro območje.

Pokazalo se je, da je Goriška skupek nerazdružljivih elementov, ki se istovetijo prav v tej nerazdružljivosti, v kulturi, mišljenju in kulturni zgodovini, in so se izražali prek raznih jezikov, ki so bili torej le sredstva izražanja, ne pa nasprotujoči si elementi razlikovanja. Kulturno bogastvo Goriške (pri čemer prevladuje simbolika) ne temelji na visoki ravni kulturnih in umetniških izrazov, ki jih sicer ne manjka in so nedvomno nadvse dobrodošli, temveč na raznolikosti odzivov, odmevov in prenosov v številne jezike, vsak s svojim zaledjem ter s svojimi narečji in naglasi, in ne nazadnje s svojo specifiko, ki je hkrati prisotna v drugih jezikih.

S. Tavano, *L'Istituto di Storia Sociale e Religiosa, v Figure e problemi dell'Ottocento Goriziano*, Gorica 1998

Goriške jezikovne skupnosti

10

Goriška je bila od nekdaj mejno območje, obrobno tako glede na dejansko kot tudi na metaforično središče države, ki ji je pripadalo (najprej Habsburškemu cesarstvu, od konca prve svetovne vojne pa Italiji), vendar je imela v Evropi središnji položaj.

Razglednica (Fotografski arhiv društva Società Filologica Friulana)

Ta položaj je nedvomno pripomogel k oblikovanju strpnega in odprtega odnosa do razgibane jezikovne, literarne in kulturne dediščine, in sicer do take mere, da je Ascoli že leta 1873 svoje someščane imenoval Evropejce in ne Avstrijce. Na zgodovinsko in družbeno specifičnost Goriške ne gre gledati kot na preprosto sobivanje različnih kultur, ki se omenjajo že od prvih habsburških popisov dalje, temveč kot na enovito kulturo, ki se izraža v več jezikih.

Njene raznolike komponente (furlanska, slovenska, nemška, judovska, italijanska in be-

neška) so postale ena sama celota skozi stoletja in skozi ponekod kompleksno deljenje iste zemlje, istih materialnih pogojev ter istega cerkvenega in političnega ustroja. Na tem območju se je v primerjavi z drugimi predeli dežele vsaka manjšina zapisala v zgodovino tega kraja, ker je aktivno sooblikovala in še vedno sooblikuje družbeno-kulturni milje, večš večstoletnega sožitja, ki sta ga zagotavljala najprej oglejski patriarhat, nato pa habsburško cesarstvo.

To sožitje se seveda ni ohranjalo z izravnanjem razlik, temveč s »pluricentričnostjo«
zgodovine in jezikovnega izražanja vsake izmed skupnosti. Goriška identiteta je torej večplastna in je ni mogoče enostavno uokviriti v prenačljene in površne definicije. In ravno v tem je srž njenega bogastva in ustvarjalnosti, kakor pričajo številni knjižni viri ter bogato kulturno in umetniško dogajanje.

Italijanščina se je v Gorici dolgo uporabljala kot jezik izobražencev in književnosti, govorili so jo torej intelektualci, bila pa je tudi do neke mere jezik javne uprave. Dolgo časa je bila v rabi vzporedno z nemščino, šele nedavno pa se je ob njej začela uporabljati tudi slovenščina. Omembe vredna je izkušnja Arkadijske rimsko-vzhodnofurlanske akademije (*Accademia arcadica romano-sonziaca*) (1780), pri kateri so sodelovali številni predstavniki lokalnega plemstva, ki jih je privabila neprecenljiva dejavnost Giuseppeja Colettija, neutrudnega organizatorja kulturnih dogodkov doma iz Rima. Poleg tega, da so uporabljali italijanščino, so Arkadijci pisali tudi v latinščini, furlanščini in nemščini. Sicer pa velja omeniti tudi kratek postanek v Gorici znanega libretista Lorenza Da Ponteja, ki je iz latinščine prevedel *Fasti goriziani* Roldolfa Coroninija.

V takem okolju je leta 1774 začelo izhajati glasilo *Gazzetta Goriziana*, ena od prvih revij v italijanščini, s katero se je začela prepoznavna in živahna tradicija izdajanja revij in časopisov. Med pomembnejšimi publikacijami druge polovice 19. stoletja velja omeniti katoliško glasilo *L'eco del Litorale* in novinarska prizadevanja Caroline Luzzato (*Coriere di Gorizia* in *Corriere friulano*). V italijanščini je bilo napisanih veliko zgodovinskih prispevkov, začeni s zgodovino goriške grofije Carla Morellija *Istoria della Contea di Gorizia*. V italijanščini je svoja dela pisal Carlo Michelstaedter.

Težje pa je določiti pogostost rabe italijanščine kot sporazumevalnega jezika in jezika preprostih ljudi ob furlanščini in slovenščini. V 20. stoletju se je v mestu zagotovo uveljavila raba narečnega govora beneškega izvora, ki se je najbrž razvil po tržaškem zgledu. Raba tega narečja pa se je še bolj utrdila po drugi svetovni vojni s prihodom številčne skupnosti iz Istre in Dalmacije. Od začetka 19. stoletja sta bili grofiji priključeni območji Gradeža in Tržiča, kjer se je govorilo beneško narečje in se je ohranjala jezikovna specifika v primerjavi z območji, kjer se je govorilo furlansko in slovensko.

»L'eco del Litorale«, 5. januar 1873, leto III, št. 2

Vzhodna furlanščina »sonziaco« in furlanski avtorji

12

V Gorici, Posočju in Spodnji Furlaniji se je skozi stoletja razvijala posebna različica furlanskega jezika – vzhodna furlanščina, t. i. »sonziaco« na podlagi definicije, ki jo je leta 1911 oblikoval Ugo Pellis. Ta govor zaznamujejo fonetične in leksikalne značilnosti, po katerih se razlikuje od osrednjih in zahodnih

Portret G. G. Bosizia in naslovnica Eneide, prevedene v furlanščino

furlanskih različic, čeprav vse spadajo v isti fonološki sistem.

Med najbolj očitnimi razlikami velja opozoriti na pripono -a v ednini ženskega spola (npr. *femina, tiara*), odsotnost dolgih samoglasnikov (npr. *butegàr, cialiàr, seglàr*), drugačno izgovarjavo določenih glasov (kot na primer *ci-asa* in *giat*), zlasti pa leksikalne vplive slovenskega in nemškega izvora (npr. befel 'ukaz', *chifel* 'kifelj', *clanz* 'klanec', *clabuc* 'klobuk', *cucer* 'kočijaž', einmaleins 'tablica', *grapa*

'grapa', *lipa* 'lipa', *zava* 'žaba' in *zucsführer* 'vojak avstrijske vojske').

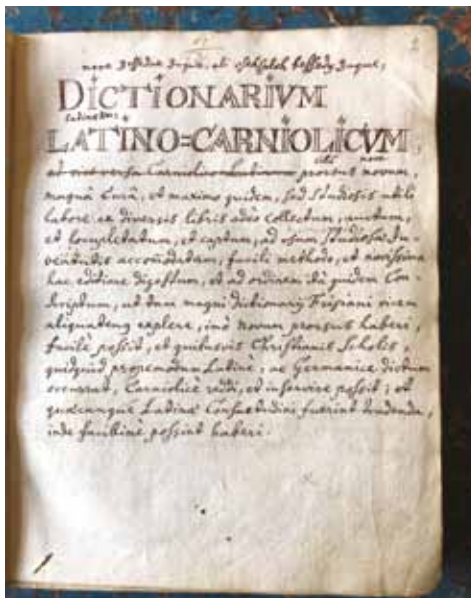
Kljub relativno omejenemu številu govorcev je pisnih virov veliko: ohranjenih je več kot šeststo del, ki jih je od 16. stoletja do danes napisalo 134 avtorjev. Pretežni del goriškega književnega ustvarjanja v furlanščini je nastal od druge polovice 19. stoletja do dvajsetih let 20. stoletja.

Med glavnimi avtorji furlanske književnosti v Gorici so bili: kronist iz 17. stoletja Giovanni Maria Marusig (1641–1712); prevajalec *Eneide* in *Georgike* iz latinščine v furlanščino Gian Giuseppe Bosizio (1660–1743); filozof iz 18. stoletja grof Marzio di Strassoldo (1736–1800); nadškof Karel Mihael Attems (1711–1774), ki nam je zapustil pridige v furlanščini; grof Karel Coronini (1818–1910), ki je pisal v različnih jezikih; pionir furlanskega gledališča iz 19. stoletja Luis Merlo (1843–1918); prevajalec nemških književnih del v furlanščino baron Enrico de Calice (1831–1912) ter iredentist Carlo Favetti (1819–1892), poliglot Giovanni Luigi Filli (1813–1890), zgodovinar Ranieri Mario Cossar (1884–1963), polihistor Alberto Michelstaedter (1850–1929), oče bolj znanega Carla, ter zdravnik, pesnik in prevajalec Franco de Gironcoli (1892–1979).

Slovenci so ena od avtohtonih skupnosti v mestu in na goriškem podeželju. Od srednjega veka do moderne dobe se je jezikovna meja med romanskimi in slovanskimi jeziki ustalila vzdolž prehoda med hribovitim in ravninskim svetom: v gornji Soški dolini, Vipavski dolini, Brdih in na Krasu še danes živijo pretežno slovensko govoreči prebivalci. Tudi slovenski protestantski reformator Primož Trubar je pridigal na Goriškem. Iz Vipavske doline je bil Sebastijan Krelj (1538–1567), ki je Trubarja nasledil na čelu protestantske cerkve v Ljubljani.

V 19. stoletju je imelo v mestu slovensko meščanstvo zelo aktivno vlogo. Temelnjega pomena je bila duhovščina, ki je vodila kulturno in politično življenje. Duhovniki so bili: kulturnik, založnik in pedagog Valentin Stanič (1774–1847), eden od ustanoviteljev gluho-nemnice hebraist in zgodovinar Štefan Kocjančič (1818–1883), pesnik Simon Gregorčič (1844–1906) ter dve ključni slovenski politični in kulturni osebnosti s konca 19. stoletja: Anton Mahnič (1850–1920) in Anton Gregorčič (1852–1925). Razširjenost čitalnic v 19. stoletju ter založniška, društvena in vzgojno-izobraževalna dejavnost so prispevale k zelo živahnemu kulturnemu in političnemu življenju, s katerim so se Slovenci želeli uveljaviti kot narod. Čeprav je bil v času fašizma pouk v slovenskem jeziku ukinjen in se je izvajala huda raznarodovalna politika, pa je tukajšnja slovenska skupnost ohranjala svojo kulturno identiteto.

Med goriškimi slovenskimi književniki naj spomnimo na Alojza Gradnika (1882–1967), pesnika iz Medane, ki je na izboren način opeval Brda, in prevajalca Danteja v slovenščino; Franceta Bevka (1890–1970), enega od najbolj plodovitih predstavnikov slovenske književnosti, in Ivana Preglja (1883–1960), avtorja dragocenih zgodovinskih romanov.

Dictionarium latino-carniolicum (rokopis, Javna knjižnica Centralnega bogoslovnega semenišča v Gorici)

Ko je grofija prešla pod habsburško oblast (1500), se je v Gorici raba nemščine, ki je bila do tedaj omejena zgolj na administracijo in dvorno življenje, razširila tudi na bolj izobražene sloje lokalnega prebivalstva, k čemur je prispevala premišljena jezikovna politika.

Raba nemščine se je krepila od sredine 19. stoletja, ko je Gorica postala priznana zdraviliško letovišče in klimatsko zdravilišče ter sedež gimnazije *Staatsgymnasium* (1842), na kateri so pogosto poučevali avstrijski, moravski in nemški učitelji. Glede na habsburške državljane, ki so v Gorico prihajali iz različnih koncev cesarstva, je mogoče domnevati, da se je v mestu govorila t. i. *Schönbrunndeutsch* oziroma posebej učena različica avstrijske nemščine.

Šlo je za precej nehomogeno govorico s srednjeevropskimi vplivi in interferencami krajevnih jezikov (italijanščine, furlanščine, slovenščine in hebrejščine).

Med najuglednejšimi osebnostmi avstrijsko-nemške kulturne scene v Gorici si omembo zaslužijo najbolj znana goriška nemška pisateljica Paul Maria Lacroma (vzdevek Marie von Schmitzhause-Egger, 1851–1928); prvi nemški pripovednik, ki je cikel novel in enega od svojih romanov lociral v Furlanijo, Otto

von Leitgeb (1860–1917); učitelj na *Staatsgymnasium*, avtor številnih esejev o Goriški ter idejni oče projekta o zgodovini nemške književnosti v Avstrijskem Primorju Franz Xaver von Zimmermann (1876–1959); zbiratelj

legend in ljudskega izročila Soške doline, Krasa in Gorice ter prevajalec, ki je nekatere od teh prevedel iz furlanščine v nemščino, Anton von Mailly (1874–1950), ter gledališka in filmska igralka mednarodnega slovesa Nora Gregor (1901–1950).

Otto von Leitgeb

Poleg navedenih avtorjev velja omeniti tudi književnike, katerih materni jezik je bila furlanščina oziroma italijanščina, a so pisali skoraj izključno v nemščini: France-

sco Leopoldo Savio (1801–1847), prevajalec Schlegla, Herderja in Schillerja ter prvi, ki je nemško romantiko prinesel na Goriško; grof Karl Coronini-Cronberg (1818–1920), njegov *Lied* je uglasbil Franz Liszt; Carlo Seppenhofer (1854–1908), gornik, pisec esejev, raziskovalec folklore in goriške različice furlanščine; ter Ervino Pocar (1892–1981), germanist, novinar, učitelj in odličen prevajalec sodobne nemške književnosti v italijanščino.

Judovska prisotnost je v Gorici potrjena že od srednjega veka, vendar so od 16. stoletja dalje pričevanja pogostejša. Gospodarsko so se goriški Judje ukvarjali predvsem z menjava valut in trgovino. Pridobili so razne cesarske privilegije, ki so jim zagotavljali obstoj v mestu.

Leta 1648 je bila skupnost prvič omejena na svojo četrt pod gradom, od koder se je konec stoletja preselila v geto (v sedanjo ulico Ascoli). Tu je bila leta 1699 odprta prva molilnica nemškega obreda (Aškenazi), ki so jo nato povečali in spremenili v sedanjo sinagogo (1756). Onkraj meje so v Rožni dolini še vedno vidni ostanki judovskega pokopališča. Druga judovska naselja v grofiji so bila še v Gradišču ob Soči in Krminu. Goriška judovska skupnost je bila tesno povezana z nemškimi Judi, hkrati pa tudi z italijanskim svetom in Sefardi, tako da je predstavljala pravi most med raznimi kulturnimi svetovi. Uradni jezik judovske skupnosti je bila italijanščina, medtem ko se je hebrejščina uporabljala pri tradicionalnem obredju.

V 18. in 19. stoletju v Gorici beležimo tudi založniško dejavnost v hebrejščini oziroma namenjeno Judom. Zanj so skrbeli

pomembni izobraženci in intelektualci, povezani z mestom. Posebej velja omeniti rabina Isaaca Samuela Reggia (1789–1855), ki je ustanovil rabinsko semenišče v Padovi (*Collegio rabbinico*). Po emancipaciji Judov so se judovske družine vključile v družbeno in politično življenje mesta ter se pogosto aktivno udeleževale v iredentističnih krogih. Poleg Graziadia Isaie Ascolija (1829–1907) velja omeniti slikarja Vittoria Bolaffia (1883–1831), novinarko Carolino Coen Luzzatto (1837–1919), pisce in intelektualce Enrica Rocco (1895–1944) ter Alberta (1850–1929)

in Carla Michelstaedterja (1887–1910). Gorica je bila pomembno središče hebrejskih študij, saj so se v Centralnem bogoslovnem semenišču na zelo visoki ravni poučevali hebrejščina in vzhodni jeziki, tako da je med katoliškimi hebraisti in judovskimi učenjaki pogosto potekala odprta intelektualna izmenjava. Goriška judovska skupnost je bila zaradi deportacij v času druge svetovne vojne dejansko izbrisana.

Seder ha-hagadah shel pesach 'im tsiurim hughah be-'iun nimrats meet Abraham Chai Morpurgo, Trst 5624 [1864] (Javna knjižnica Centralnega bogoslovnega semenišča v Gorici)

Vse od izgradnje župnijske cerkve v Solkanu (11. stoletje) se je Cerkev izkazala za povezovalno, poleg tega pa sta sodelovanje med narodi romanskega, germanskega in slovanškega izvora omogočala tudi geografska lega in družbeni sestav tega prostora.

V 16. in 17. stoletju so v Gorico prihajali novi cerkveni redovi. Povezovanje med različnimi narodi je spodbujala zlasti Družba Jezusova (1615) in tako pomembno vplivala na kulturno življenje in družbeni ustroj tega območja. Že uveljavljeno pridigarstvo v furlanščini, italijanščini in slovenščini se je ob nemščini na podlagi krajevnega oziroma socialnega konteksta okrepilo po ustanovitvi nadškofije leta 1751, s katero je Gorica postala edina metropolitnska cerkev južno od Donave. Tudi ustanovitev Centralnega bogoslovnega semenišča (1818) je bila reakcija na potrebo po izobraževanju lokalne duhovščine v večnacionalnem duhu avstrijske Cerkve. To jezikovno-kulturno ravnanje so grobo prekinili dogodki prve svetovne vojne in nadaljnje korenite spremembe v etnični sestavi. V času fašizma je bilo v stolnici prepovedano pridigati v slovenskem jeziku, v semenišču pa je bila prepovedana uporaba furlanščine in slovenščine.

Cerkev je ostala oporna točka za manjšine ter je še naprej opravljala katehezo in pridige v jezikih okolja. Druga svetovna vojna in njene geopolitične posledice so poostriale nacionalistične težnje na območju Goriške,

ki je bila sicer od nekdaj odprta in strpna. Kljub temu da sta se socialni ustroj in sestava jezikovnih skupnosti odtlej korenito spremenila, pa nadškofija z raznimi pobudami in namenskimi pastoralnimi izbirami še danes izkazuje izredno občutljivost za vse kulture in jezike tega prostora.

NELLA FUNZION

Per l'impetra la serenitat dell'aria

Si dis dos voltis nellis Litanis: De-
gnaissi di concedi ai nestris fe-
dei la serenitat dell'aria ec.: im-
mediatamente dopo il verset: sot-
trait dall'eterna dannazion ec.

IL SALMO LXVI.

Il Signor vebbi pietat di nò, e nus
mandi la so biniuzion: * nus
chiali di bon voli; e vebbi pie-
tat di nò.

Affinchè si cognossi, o Signor! sul-
la tiarra la uestra providenza: *
e dug i popui viodin i aliez del-
la uestra misericordia.

Si, che dein pur laud a Vò i po-

pui o Signor: * che dein laud
a Vò i popui dug insieme.

Che gioldin ed esultin duttis lis
nazioni del mond: * mentri Vò
con justizia judicais i popui e
sai di dutta la int della tiar-
ra il ver consolator.

Che dein laud a Vò i popui, o Si-
gnor: * che dein laud a Vò i
popui dug insieme.

La tiarra dei il so frut: * nus bi-
nidissi Iddio, il nestri Dio.

Iddio spandi ora di nò la so bini-
dizion: * e lu adorin dug i po-
pui della tiarra.

Sei Gloria al Pari, al Fi, e al
Spirit Sant; come che l'era, l'è,
e sarà in dug i seculi dei seculi.
Cussì sei.

* Mandait, o Signor, il nestri
Spirit sulla tiarra:

* E proibit al Gil di plov:

b i

Rodil se je v Fiumicellu v avstrijski Furlaniji 9. oktobra 1882. Šolal se je na gimnaziji *Staatsgymnasium* v Gorici. Kljub temu da je gojil iredentistična čustva in ni dobro sprejemal podrejenosti Avstriji, pa je dobil priložnost, da v Innsbrucku in na Dunaju doštudira pri najuglednejših filologih in romanistih.

Diplomiral je z diplomsko nalogo o vzhodni furlanščini oziroma »sonziacu«. Nekaj let je poučeval nemški jezik in književnost.

Bil je med ustanovitelji furlanskega filološkega društva (*Società Filologica Friulana*) in njegov predsednik med letoma 1921 in 1923. Največ energije pa je posvetil podvigu, ki se je kaj kmalu izkazal za imenitnega: leta 1923 je Pellis na predlog Mattea Bartolija ravno pri filološkem društvu dal pobudo za izdelavo italijanskega jezikovnega atlasa. Ko je služboval na liceju v Trstu, so ga leta 1925 poklicali z ministrstva za šolstvo in mu dodelili mesto na Univerzi v Turinu, za katero je postal edini zbiratelj gradiv za dokončanje omenjenega atlasa. Hodil je po vsej Italiji in obiskal tudi najodročnejše kraje. Izvedel je 727 različnih anket, izpolnil poldrugi milijon preglednic, opremljenih s sedem tisoč fotografijami, ki so izjemna slika Italije iz tiste dobe. Čeprav je bila naloga težka, se je uspel posvetiti številnim jezikoslovnim študijam, pa tudi literarnemu ustvarjanju, ki sicer ni bilo zelo obsežno, a zato izvirno.

Umrli je v Gorici 17. julija 1943. Pokopan je v Ogleju.

Fotografije iz sklada Ugo Pellis (Società Filologica Friulana)

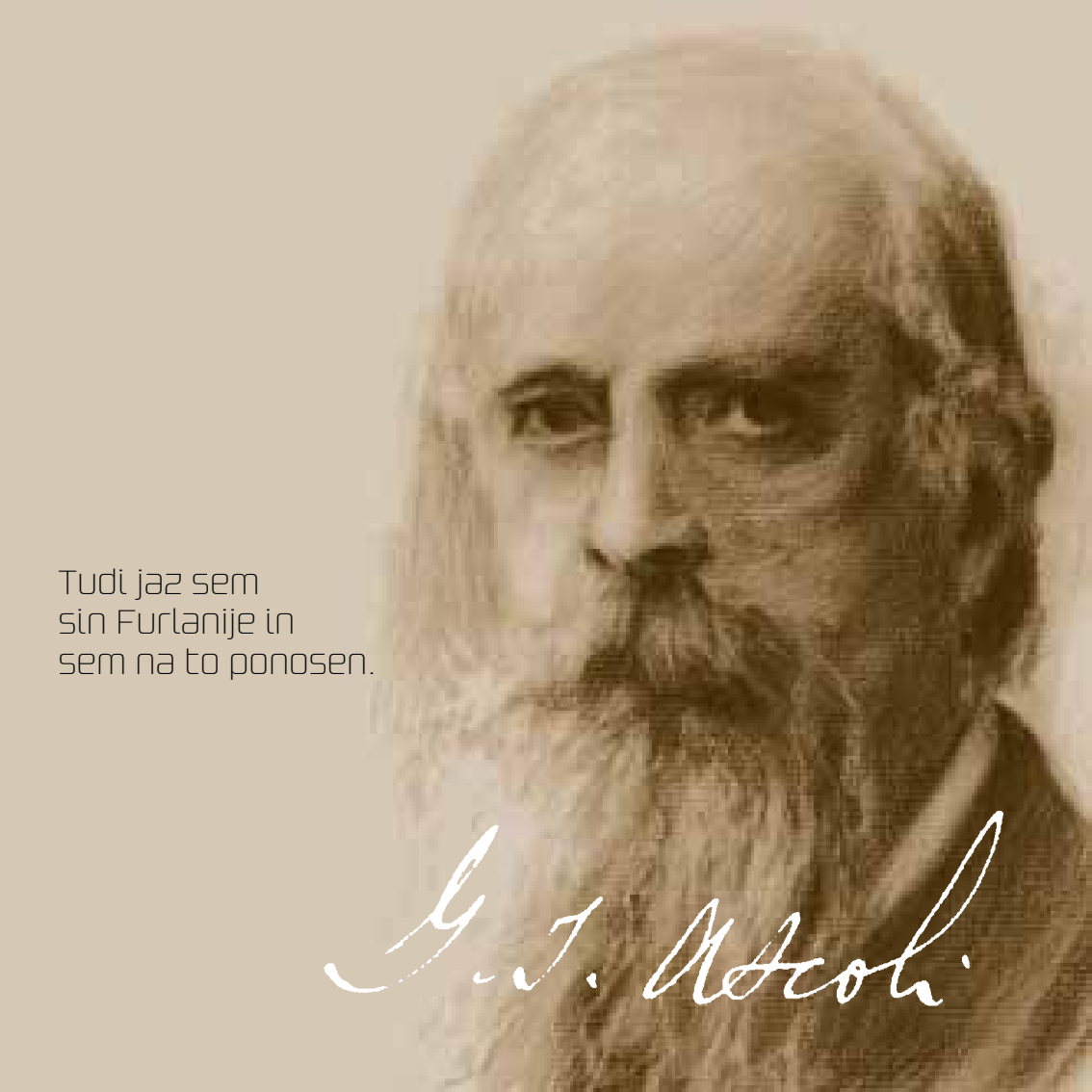
Od zgoraj navzdol: Starodavni ples iz leta 1860 (1932, Krmin); Tržnica (1940, Gorica); Portret informatorja ob vodnjaku z nečkami ob nogah (1930, Lože); Ženske, ki čistijo volno (1926, Sovodnja)

Graziadio Isaia Ascoli (1829–1907)

Rodil se je v goriški družini judovske veroizpovedi. Po študiju semitskih jezikov sta mladega dvaindvajsetletnega Ascolija zelo zanimala glotologija in primerjalno jezikoslovje, zlasti romanski jeziki, alpske različice in italijanska narečja. Izhajal je iz indoevropskega jezikoslovja. Ta veda je bila med nemškimi akademiki zelo uveljavljena. Razvil je tipološko metodo za preučevanje jezikovnih identitet in izoliral načela »posebne kombinacije« in »hkratne prisotnosti« določenih značilnosti ter opredelil posamezne jezike in govore.

Zaslужen je za priznanje samostojnosti ladinščine in retoromanščine – ki tradicionalno vključuje furlanščino, dolomitsko ladinščino in romanščino iz Graubündna – ter franko-provansalsščine, za prvo razvrstitev italijanskih narečij in »teorijo substrata« oziroma preučevanje vpliva govorov predromanskih ljudstev na neolatske jezike. Njegov načrt postavitev temeljev za samostojno italijansko jezikoslovno šolo na evropski ravni se je uresničil z zasnovno revije *Archivio Glottologico Italiano* (Italijanski glotološki arhiv) leta 1873. V prvi številki revije, namenjeni ravno ladin-skim esejem (*Saggi ladini*), je Ascoli opisoval fonetiko govorov iz celotnega alpskega loka. Tipološko je določil podobnosti med furlanščino, dolomitsko ladinščino in romanščino. Kot glotolog ni nikoli ločil predanega državljanskega in političnega angažmaja od svoje akademske dejavnosti; v delu *Gorizia italiana, tollerante, concorde. Verità e spe-*

ranze nell'Austria del 1848 (iz leta 1848) si je prizadeval za miroljubno sožitje različnih etnično-jezikovnih skupnosti rodnege mesta. Bil je goreč zagovornik ideje, da avstrijska Furlanija in območje, ki ga je kot prvi opredelil kot Julijsko krajino, nedvomno pripadata Italiji ter vključujeta tudi Trst in Istro. Znal se je distancirati od najbolj ekstremnih iredentističnih stališč.

A sepia-toned portrait of a man with a full, long beard and mustache, looking slightly to the left. The background is a plain, light color.

Tudi jaz sem
sin Furlanije in
sem na to ponosen.

G. J. Ascoli.

Societât
Filologjiche
Furlane

Società
Filologica
Friulana

VIDEM

Palača Mantica – Ulica Manin, 18
tel. (+39) 0432 501598, fax (+39) 0432 511766
info@filologicafriulana.it

GORICA

Ascolijeva hiša – Ulica Graziadio Isaia Ascoli, 1
tel. fax (+39) 0481 533849
gorizia@filologicafriulana.it